

Polar prestisje og vitenskapelig ære

FRIDTJOF NANSENS KAMP FOR HAVFORSKNING VED
UNIVERSITETET¹

Av Harald Dag Jølle

Fridtjof Nansens ekspedisjon med polarskipet «Fram» (1893–96) var viktig for utviklingen av norsk havforskning. Nansen hadde store ambisjoner og mente norske forskere kunne lede an i utviklingen av fagfeltet internasjonalt. En viktig brikke for å nå dette målet var Roald Amundsen og hans planlagte nordpolekspedisjon, som skulle starte i 1910. Men Nansen skulle møte skuffelser og motstand fra flere hold i sitt forsøk på å bygge opp havforskningen ved Universitetet.

English
abstract
p 779

1. Jeg vil takke Robert Marc Friedman, Einar-Arne Drivenes, Narve Fulsås og Vera Schwach for innspill og kommentarer til denne artikkelen.

jolle@npolar.no

Jølle var stipendiat ved Institutt for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø da han skrev denne artikkelen. Han er i dag historiker ved Norsk Polarinstitutt.

DEN 2. APRIL I 1913 SKREV Fridtjof Nansen ett av norsk polarhistories mest berømte brev. Mottaker var Roald Amundsen. Seks år tidligere, i 1907, hadde Amundsen spurt om å få låne «Fram» for å drive over Polhavet. Nansen hadde motvillig sagt ja. Amundsen førte som kjent Nansen og verden bak lyset og dro i stedet til Sørpolen. Ifølge ham selv var det kun en utvidelse av ekspedisjonen. Men nå, i 1913, forventet Nansen at Amundsen gjennomførte sin opprinnelige plan. Nansen skrev, ganske usminket, at han hadde «bragt et større offer for Dem end for noget andet levende menneske». Han hadde droppet sin egen plan om Sørpolen – «slutstenen på mit livsverk som polarforsker, og gav avkald på Fram for at De kunde utføre Deres drift over Polhavet». Han hadde gjort dette fordi «Deres drift over Polhavet [ville] få større videnskabelig betydning end min opnåelse av Sydpolen.» Nansen hadde derfor med «blødende hjerte» gitt opp det han «så længe hadde forberedt, og som skulde fylt mit liv, til fordel for Deres færd, fordi jeg så det som det rigtigste ...».²

Kan dette forstås som annet enn at Nansen var skuffet over at Amundsen hadde sveket ham ved å stjele Sørpolen fra ham? I polarlitteraturen blir det stort sett forstått slik, og hans egen begrunnelse ved å vise til den vitenskapelige betydningen blir ikke tungt vektlagt.³ I forhold til den ære Nansen kunne ha oppnådd ved å bli den første på Sørpolen, må det innrømmes at hans henvisning til den vitenskapelige nytten av Amundsens nordpolekspedisjon virker i overkant from. Det kan likevel argumenteres for at dersom vi kjenner *vitenskapsmannen* Nansen og de mål han hadde for utforskningen av havet og polarområdene, forstår vi at grunnen til hans vrede ikke først og fremst var at Amundsen hadde tatt fra ham Sørpolen, men at Amundsen *ikke* gjennomførte sin opprinnelige nordpolplan. Denne ekspedisjonen inngikk nemlig som en sentral ingrediens i Nansens plan for å styrke og bygge ut havforskningen og geografifaget ved Universitetet i Kristiania.

For å forstå dette resonnementet må vi tilbake til London i 1907. Nansen var her som ambassadør, men på talerstolen i Royal Geographical Society den 29. april sto han som en av verdens fremste havforskere og største

2. F. Nansen, *Brev*, bind 3, Oslo 1963: brev nr. 549, til Roald Amundsen 2.4.1913.

3. I sin biografi om Roald Amundsen skriver Tor Bomann-Larsens at Nansen lot «Fram» gå fordi han tenkte på nasjonens beste (T. Bomann-Larsen, *Roald Amundsen. En biografi*, Oslo 1995: 226–234). I boka *Den evige sne. En skihistorie om Norge* er Bomann-Larsens forklaring at Nansen «ofret sitt eget tokt til Sydpolen for fru Evas skyld» (Bomann-Larsen 1993: 177). En forklaring som sammenfaller med nansenbiograf Tim Greves. (T. Greve, *Fridtjof Nansen, 1905–1930*, Oslo 1974: 79–89).

ekspert på polarområdene. Nansen hadde med sin «Fram»-ekspedisjon forandret verdens forståelse av Arktis. Før han la fra kai, visste vitenskapen mer om månens forside enn om de sentrale polområdene. Det meste av månen kunne iakttas gjennom et godt teleskop, men ingen hadde sett noe av Arktis nord for 85 grader. Det var derfor åpenbart mye ny kunnskap «Fram» hadde med hjem i 1896. Men ekspedisjonens aller viktigste oppdagelse – en av de viktigste geografiske oppdagelsene siden midten av 1800-tallet – var Polhavets enorme dybde.⁴ Nansen hadde simpelthen ikke nok wire med seg til å måle denne. Mannskapet måtte skjøte sammen det som fantes av tauverk på «Fram» for å konstatere det nesten fire tusen meter dype havet. Alle hadde før ekspedisjonen tatt for gitt at det grunne vannet nord for Sibir og Skandinavia fortsatte nordover.⁵

Oppdagelsen av havdypet viste at det fantes mye mer vann på planeten enn det forskerne til da hadde trodd – og bearbeidelsen av «Fram»s unike måleserier dannet grunnlaget for en helt ny kunnskap om hvordan Polhavet inngikk i det store nettverk av havstrømmer på den nordlige halvkule.⁶

For Nansen ble det enorme Polhavet også en sterk tankevekker. Han skjønte hvor ufattelig liten kunnskap en egentlig hadde om havet – til tross for at det meste av planetens overflate er hav. Han forsto at den som ville forstå jorda, må forstå havet. Han innså for alvor «havets store betydning – for klimat, som livets ophav, som næringskilde også for os som har forlatt det.»⁷ Dette ble også Nansens nye fagfelt. Han var internasjonalt en av de ledende i å utvikle den fysisk-oseanografiske vitenskapen.⁸

Fra talerstolen i Royal Geographical Society i 1907 var budskapet til det internasjonale geografiske samfunnet klart: Det var behov for en ny ekspedisjon tilsvarende «Fram». «Fram»-ekspedisjonen hadde gitt svar på mange spørsmål forskere ikke engang hadde stilt, og følgelig ikke var forberedt på å studere. Bearbeidelsen av de unike måleseriene førte til erkjennelse av at dersom en fikk større kunnskap om hvordan vann og luft sirkulerer mellom nord og sør, ville en bedre kunne forstå vær-

4. H.U. Sverdrup, Fridtjof Nansen som videnskapsmann, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, Oslo 1931: 306–313.

5. Det var én av årsakene til at mange hadde fordømt hele ekspedisjonen, siden «Fram» ville komme til å kolliderer med noen av øyene som sannsynligvis ville stikke opp av det relativt grunne vannet. Kunnskapen om det dype havet gjorde at en med ganske stor sikkerhet kunne fastslå at det ikke fantes landområder i det sentrale Arktis.

6. R.M. Friedman, Nansenismen, i E.-A. Drivenes og H.D. Jølle, *Norsk polarhistorie*, bind 2, *Vitenskapene*, Oslo 2004.

7. Nasjonalbiblioteket i Oslo (NBO), Ms.fol. 1924, 4, 13B.

8. Friedman 2004; G. Hestmark, Nansen – «Vitenskaperen», i O. Christensen og A. Skoglund, *Nansen ved to århundreskifter*, Oslo 1996: 134; P.M. Haugan, Havstrømsteorien. Om dynamikken i havets bevegelser, i S.U. Larsen (red.), *Teori og metode i geografi*, Bergen 2006: 372.

mønstre, havstrømmer og klima. Men for å få denne innsikten måtte man tilbake til polarområdene med nøyaktige instrumenter. På de fjorten årene som var gått siden Nansen la ut på sin ekspedisjon, hadde teknikken, instrumenter og internasjonale standarder blitt betydelig forbedret. Det hadde i tillegg, i kjølvannet av «Fram», vokst fram et miljø med skandinaviske forskere som hadde utviklet ny forståelse av havets fysikk.⁹ Det var på tide å komme tilbake, mente Nansen, skikkelig forberedt – for å kunne få nye og mer pålitelige data.¹⁰

Noen få måneder senere sto altså Amundsen på trappa hos Nansen og ville låne «Fram» – for nettopp å legge ut på en ny polhavsekspedisjon.

Nansen kom tilbake fra diplomatlivet våren 1908. Med i kofferten hadde han et nesten ferdig manuskript som han og Bjørn Helland-Hansen skulle utgi om Norskehavet. Han hadde en klar idé om hvilke mål norsk fysisk geografi burde strekke seg etter. Ved Universitetet var hans professorat omgjort fra zoologi til oseanografi. Han mente norske forskere sto på terskelen til det virkelig store gjennombruddet, blant annet ville studiene han og Helland-Hansen hadde gjort bidra til ny forståelse av forholdet mellom havet og atmosfæren. Men Nansen mente også det var politisk viktig at Norge satset på dette vitenskapsfeltet. Det ville gi internasjonalt ry. Dette var et område hvor et lite land som Norge hadde mulighet til å hevde seg, slik nordmenn gjorde «på de skjønne kunsters, litteraturens og musikkens område».¹¹ Og i 1908 het det viktigste *instrument* for å realisere denne visjonen Roald Amundsen.

Da Amundsen la fram sin plan for Det Norske Geografiske Selskab i november 1908, var det i realiteten Nansens ambisjoner for Polhavet som ble presentert.¹² Og det var et stort vitenskapelig prestisjeprosjekt Amundsen kunne presentere. Med en kraftig og klar stemme, som nådde ut i salens ytterste hjørner, kunne han fortelle: «Deres Majestæt! Mine Damer og Herrer! Den viktigste oppgave, som staar tilbage for den geografiske forskningen i de arktiske egne, er uden sammenligning udforskningen af polarbassinets udstrækning, dybde og karakter.»¹³

9. B. Helland-Hansen, Fridtjof Nansen og hans videnskabelige innsats. Minnetale holdt i ekstraordinært fellesmøte den 10de oktober 1930, *Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årbok 1930*, Oslo 1931: 73; R.M. Friedman, *Appropriating the weather. Vilhelm Bjerknes and the construction of a modern meteorology*, Ithaca 1989; Friedman 2004.

10. F. Nansen, On North Polar Problems, *The Geographical Journal*, July/Dec. 1907.

11. Nansens 1963, brev nr. 484, til Johan Hjort, 9.9.1908.

12. Friedman 2004: 143 ff.

13. R. Amundsen, Plan for en polarfærd 1910–1917, *Det Norske Geografiske Selskabs Aarbo 1908–1909*, Kristiania 1908.

Det overrasket kanskje likevel noen av de mange tilhørerne at Amundsen på det kraftigste understreket det pågående «stormløbet mod polen – ikke vil være denne ekspeditions maal.» Tvert imot. Førstemann gjennom Nordvestpassasjen sa at han tok avstand fra «tanken paa en rekord, paa det at naa polpunktet.» Ekspedisjonens hovedmål var «et videnskabeligt studium af selve Polarhavet». Helland-Hansen hadde ansvaret for det vitenskapelige programmet, og ekspedisjonen ville utvilsomt gi norske forskere et unikt materiale å bygge videre på. Ifølge Nansen var det ikke mindre enn «den største og i sit maal vigtigste plan til en arktisk forskerfærd, som er forelagt dette selskab, og jeg tror jeg kan lægge til: alle geografiske selskaber.»¹⁴

I Nansens drøm lå også flere forutsetninger: Hans nærmeste samarbeidspartner, Helland-Hansen, som arbeidet ved Bergen Museum, måtte ansettes som professor ved Universitetet. Det måtte bygges opp et geografisk institutt ved Universitetet, med tilfredsstillende laboratorium. Og de norske havforskningsundersøkelsene måtte i større grad utvides fra fjordbaserte fiskeriundersøkelser til fysisk-oseanografiske havundersøkelser.

KAMPEN OM HELLAND-HANSEN

I mars 1909 skrev Bjørn Helland-Hansen til Nansen at han hadde en drøm. Han ønsket at de skulle «lave noget stort» når de var ferdig med den avhandlingen de nå holdt på å avslutte (*The Norwegian Sea*).¹⁵ Tenk om de «kunde klemme iveri med en slik omfattende undersøkelse («The Ocean and the Atmosphere»); det burde kunne bli et standardarbeide som la grundvolden for en ny tids meteorologi og oceanografi.»¹⁶ De hadde de beste forutsetningene, mente han. Og samtidig: «Bjerknes gjør nu meget, men det blir alligevel temmelig specielt.»

Det fantes bare én stor hindring: «det er bare saa forbistret at skulde sidde alene herborte med alt pirket, Hjort er den eneste som kan forstaa problemene med interesse, men han har jo saa meget andet.»

Nansen hadde en plan for hvordan samarbeidet med Helland-Hansen skulle bli bedre. Like før jul i 1909 foreslo han på et fakultetsmøte at det

14. Ibid.

15. B. Helland-Hansen og F. Nansen, *The Norwegian Sea. Its physical oceanography based upon the Norwegian researches 1900–1904*, Kristiania 1909a.

16. NBO, Ms.fol. 1924: 4, 12. Helland-Hansen, Bjørn til Nansen, Fridtjof, 1900–1910; Se artikkelen: B. Helland-Hansen og F. Nansen, Havstrømme, klima, næringsveie, særtrykk av *Naturen*, Bergen 1909b. Her skriver forfatterne: «Vi skal i et senere arbeide behandle disse spøragsmaal om sammenhængen mellem havet og atmosfæren mere indgaende.» Det planlagte arbeidet blir aldri realisert.

ble opprettet et personlig professorat til Helland-Hansen ved Universitetet. Forslaget ble godt mottatt, men dekanus W.C. Brøgger mente at professoratet måtte få betegnelsen *oseanografi*.¹⁷

På nyåret 1910 vedtok fakultetet å gå inn for et personlig professorat i *fysisk geografi*, og Nansen «lovet at utarbeide et motivert forslag». Et forslag som i tillegg ble signert av professorene Henrik Mohn, Amund Helland, Wilhelm Bjerknes og Haaken Gran. Det ble vist til hvilken betydelig innsats Helland-Hansen hadde gjort for utviklingen av den fysiske geografien, spesielt siden oseanografien og meteorologien hadde begynt å bruke mekanikkens og fysikkens eksakte metoder. Det ble også vist til den posisjon Norge hadde på dette fagfeltet, og de sa det var avgjørende at Helland-Hansen kom til Universitetet dersom «vi skal kunne erobre og hævde denne førerstilling». ¹⁸ Helland-Hansen hadde fått tilbud om en stilling i Berlin, så det var viktig å handle raskt – slik at han ikke ble tapt til utlandet.

Kollegiet støttet forslaget, men også her ble det diskutert hvilken betegnelse stillingen skulle få. Brøgger, som også var rektor, hadde først ønsket å utsette saken til neste termin. Så argumenterte han for at professoratet måtte hete *meteorologi og havforskning*. Men hans forslag ble nedstemt med ni mot sju stemmer.

Brøgger hadde det tilsynelatende ikke travelt med å ekspedere saken videre. Det provoserte Nansen: «Vi skriver idag den 15. mars, og forslaget behandledes i collegiet den 24. februar [...] Jeg kan derfor ikke opfatte det som andet end forsök paa forhaling av en sak, som jeg trodde forlængst var ekspedert.» ¹⁹ Professor i botanikk, Haaken Gran, forklarte Brøggers uthaling av saken med at rektoren hadde «meget stor interesse for det vestnorske universitetet i Bergen og faderlig omsorg for, at vi ikke skal berøve det dets bedste kraft!». Den omsorgen hadde neppe Nansen. Gran skrev til Helland-Hansen: «Jeg har netop telefonert med Nansen, som var rasende. Det skal nok gaa i orden.» ²⁰

17. NBO, Brevs. nr. 97, Gran, Haaken til Wille, Nordal, 17.12.1909.

18. *Indstilling til Stortinget*, Tillæg til indst. S XX1 (1910). Indstilling fra budgetkomiteen angaaende bevilgning av professorgage for hr. Bjørn Helland-Hansen.

19. NBO, Ms.fol. 1924: 6b2, Nansen, Fridtjof til Brøgger, W.C., 15.3.1910.

20. Statsarkivet i Bergen (SAB), privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16. Haaken Gran til Helland-Hansen, 3.3.1910.

BERGENSERNE MOBILISERER

Kirkedepartementet støttet forslaget, men bergenserne satt ikke stille og så på at deres mest meritterte vitenskapsmann skulle flytte over fjellet. Stortingsrepresentant Johan Lothe var raskt på banen og forlangte at statsråd Just Qvigstad orienterte Bergen Museum om saken.²¹ Museet forsto hvilken vitenskapelig kraft Helland-Hansen var, og han måtte få bedre betingelser ved institusjonen, slik at de kunne beholde ham på Vestlandet.²² For det var åpenbart at han ikke måtte sendes østover, siden Bergen med sin nærhet til fjord og hav utvilsomt hadde bedre naturlige forutsetninger for havforskning enn Kristiania. For museet ville tapet av Helland-Hansen dessuten være så stort at det måtte vektige grunner til for at det offentlige skulle «løsrive en saadan mand fra den stilling, som trænger ham saa sterkt». Dessuten lurte museet på om han virkelig var *så* ønsket ved Universitetet? Det fantes ikke et ferdig institutt han kunne tiltre, snarere hadde det vært «stor dissens om, i hvilket fag hans professorat burde oprettes». Ifølge museet kunne heller ikke avstanden Bergen–Kristiania være et stort hinder for samarbeidet med kolleger i Kristiania. Utgivelsen av *The Norwegian Sea* sammen med Nansen viste nettopp det. Det ville også bli billigere for de folkevalgte å la ham bli. Da trengte de kun betale en lønnsøkning, og ikke en helt ny stilling. Alle disse argumentene var omsluttet av en klar melding til landets politikere: Dersom «centralisationsprincippet paa det videnskabelige omraadet drives saa vidt», ville det til syvende og sist være til skade for vitenskapen her til lands.

Og hva ønsket hovedpersonen selv, nå da han kunne få tilbud om bedre betingelser i Bergen? Det var det stor usikkerhet om, for Helland-Hansen fikk beskjeden om Bergens Museums initiativ idet han gikk ombord på «Michael Sars» for å være med på en flere måneders havforskningsekspedisjon. Men før skipet la fra kai, skrev han til Nansen og forsikret om at han uansett ønsket å komme til Universitetet. Og fra første havn, Plymouth, skrev han til museets leder at han aller helst ville til Kristiania, og at han ville sette pris på at museet droppet sitt framstøt for å beholde ham i Bergen.²³

21. SAB, Bergen Museums arkiv, journalsaker, Qvigstad til Bergen Museums bestyrelse 51.3.1910; SAB, privatarkiv nr. 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16, avskrift av brev fra Bergen Museum 6.4.1910.

22. St.prp. nr. 109, 1910: 3. For «Helland-Hansen-saken» og stortingsdiskusjonen se også A. Haaland, Bergens Museums historie 1825–1945, i *Universitetet i Bergens historie*, bind 1, Bergen 1996: 108–111 og E. Hovland (red.), *I vinden. Geofysisk institutt 90 år*, Bergen 2007: 12–15.

23. SAB, privatarkiv nr. 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16, avskrift av brev fra Bergen Museum 6.4.1910.

Dette ønsket viderefremidlet neppe ledelsen ved museet. For til tross for at departementet innstilte på et ekstraordinært professorat, utsatte budsjettkomiteen på Stortinget saken et år. Begrunnelsen var at de måtte forsikre seg om hva Helland-Hansen egentlig ønsket.

Det neste året ble det skrevet mye om professorsaken – i hovedstad-avisene, i bergensavisene, mellom vitenskapsmenn og politikere, vitenskapsmenn seg imellom og mellom institusjonene og Stortinget. Og flere ønsket å påvirke statsministeren og bergenserene Wollert Konow.²⁴ Helland-Hansen skrev selv en uttalelse hvor han bekreftet sitt ønske om å komme til Universitetet, til tross for Bergen Museums nye tilbud.²⁵

Tydelig provosert av at saken var blitt et Bergen–Kristiania-spørsmål, prøvde Nansen å få Tidens Tegns lesere til å forstå hvor viktig det var for utviklingen av norsk vitenskap at Helland-Hansen kom til Universitetet.²⁶ Han viste hvordan bergenserne tidligere hadde vunnet fram med at havforskning måtte foregå i Vestlandets hovedstad. De hadde fått Fiskeristyrelsen – «og den dermed forbundne ledelsen av den norske praktisk-vitenskapelige havforskning», men ni år med rik erfaring viste «hvor uheldig denne ordning har vært, ialfald for den fysiske havforsknings vedkommende». Han trodde ikke det skulle bli annerledes nå. Som han forklarte Helland-Hansen: «De er Hanseater, og det vil de fortsatte at bli, folk forandrer ikke sin natur så fort.»²⁷

Påstanden om at Bergen hadde spesielt gode forutsetninger for havforskning, røpet ifølge Nansen en «mangel paa forstaaelse av hvilke maal den norske fysiske havforskningen stiler mot». Byens nærhet til de vestlandske fjordene betydde lite, siden fjordundersøkelser var mindre interessante i den store sammenhengen. Det som nå gjaldt, var «studiet av de fysiske forhold i det store aapne hav, i Norskehavet, – og la os si ogsaa i det nordlige Atlanterhave. Havstrømmenes gang og vekslinger i klimaet, fiskerier, vekstlighet og livsbetingelser paa land, osv. Det er disse opgaver, vi nu først maa ta sigte paa». Bergen hadde derfor lite å tilby: «det er av liten betydning fra hvilken havn undersøkelses-fartøiet gaar ut.»²⁸ Det som betydde noe, var hvor bearbeidelsene skjedde. Helland-Hansen manglet enkelt og greit et vitenskapelig miljø i Bergen. Det var

24. For eksempel prøvde Armauer Hansen å påvirke statsministeren til at Helland-Hansen skulle bli (Universitetsbiblioteket i Bergen, Ms. 926, A2, Armauer Hansen til W. Konow, 26.5.1910), mens Amund Helland prøvde det motsatte. (NBO, Brevs. nr. 102, Helland, Amund til Konow, Wollert.)

25. St.prp. nr. 1, hovedpost V, 1911: 14.

26. Tidens Tegn 9.6.1910.

27. Nansen 1963: brev nr. 521, til Bjørn Helland-Hansen 23.4.1910.

28. Tidens Tegn 9.6.1910.

selsvagt at forskerne som skulle bearbeide undersøkelsene hadde nær kontakt med andre vitenskapsdisipliner som meteorologi, mekanikk, fysikk og kjemi. Og de fantes kun ved Universitetet.

Bergen Museum ga ikke opp. Til Stortingets behandling av saken i 1911 var byens beliggenhet fortsatt et moment, men ikke lenger et hovedpoeng. Nå la de alt inn på å vise hvordan opprettelsen av et professorat ved Universitetet var ensbetydende med å sette den positive utviklingen av havforskningen i Bergen flere år tilbake. Og det kunne umulig være en ønsket politikk at «al betydelig videnskabelig virksomhet hertillands skulde centraliseres i hovedstaden». Dessuten ble det brukt nok et argument: Bergensbanen hadde kommet i ordinær drift. Helland-Hansen hadde klart å samarbeide med Nansen og andre forskere tidligere. Nå var han kun en togreise unna. Og for å sikre pillen fikk Helland-Hansen tilbud om at sesongkort på statsbanen skulle inngå i den nye stillingsbetingelsen.²⁹

Før den endelige behandlingen i Stortinget, var Helland-Hansen på forskningsopphold i Tyskland og følte seg ganske maktesløs.³⁰ I februar 1911 fikk han brev fra Gran, som nedstemt skrev at «bergenserne har mobiliseret hele kristianiahadet imot os [...] Det er 'principspørsmålet' Kristiania–Bergen, som er avgjørende, og derimot hjelper ingen argumenter».³¹

Vilhelm Bjerknes gjorde et siste forsøk på å overbevise politikerne i en artikkelserie i Morgenbladet.³² Blant annet forklarte han at Helland-Hansens fag, *fysisk geografi*, ikke betydde den ofte «uheldige Bruk av Ordet, hvor man med fysisk Geografi mener al den Geografi som ikke er 'politisk'». Men det er geografi hvor *fysikkens* metoder blir brukt. Derfor var det for Bjerknes åpenlyst at Helland-Hansen ikke kunne finne Bergen tilfredsstillende.³³

LOKALISERINGSDEBATT

Bergen Museums støttespillere på Stortinget kom ikke bare fra vestlandsbyen. Blant annet talte tromsørepresentanten J.H. Meinich varmt for at

29. Dagbladet 10.6.1910.

30. SAB, Bergen Museum, journalsaker, brev fra Helland-Hansen til Holmboe 4.2.1911.

31. SAB, privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16. Haaken Gran til Helland-Hansen 13.2.1911.

32. «Helland-Hansen-Spørsmålet», Morgenbladet 21.2.1911, 26.2.1911, og 1.3.1911.

33. Bjerknes advarte spesielt mot den proteksjonistiske tenkningen fra Bergen, som ville føre til at forskere ble stavnsbundne til en institusjon – et system han mente ville føre til stagnasjon innen landets vitenskap. Den proteksjonismen som bergenserne gjorde seg til talsmenn for, var ellers i samfunnet overvunnet – «baade i sin middelalderske Form [...] og i sin nyere, forretningsmæssige Form».

Helland-Hansen måtte bli i Bergen. Og Lothe var direkte provosert over den mobiliseringen som hadde vært for å få tak i Helland-Hansen: «Lad os faa lov til at være i fred, og la professor Nansen avholde sig fra at søke at sætte by op mot by.» Nå var det nok flere som kunne hevde at Lothe selv gjorde nettopp det da han mente «det smaker noget av: alle andre steder, men ikke i Bergen. Det er ikke at undres over, at vi reiser os.»³⁴

Kristianiarepresentanten M.N. Leegaard mente Lothes «specifikt bergenske interesser» skygget for prinsippspørsmålet: Skulle de legge til rette for at en fremragende vitenskapsmanns «tanker og arbeide kan bære rik frukt, eller skal han ofre sig selv og sit arbeide for at tilfredsstille et lokalt krav?». Han utfordret også dem som mente Helland-Hansen var uerstattelig for Bergen Museum: «er det meningen, at denne vitenskapsmand skal brukes som flyteboie for et institut, om hvilket det er sagt, at det uten ham ikke kan holde sig oppe?». Leegaard ville ikke at dette skulle forstås som at «der her i Kristiania arbeides mot Bergen museum eller Bergen, fordi Bergen er Bergen og Kristiania er Kristiania». Nei, når Universitetet ønsket å få «en mand til Kristiania universitetet, saa er det ikke av hensyn til Kristiania og ikke av hensyn til universitetet, men av hensyn til det vitenskabelige arbeide.»³⁵

Representantene fra hovedstaden var svært opptatt av å vise at de – i motsetning til bergenserne – ikke lot lokalpolitiske hensyn styre avgjørelsen. For kristianiarepresentanten Johan Throne Holst var spørsmålet enkelt og greit: «hvor kan denne fremragende vitenskapsmand tjene norsk vitenskap bedst, hvor er stedet?». For Lothe var svaret like enkelt: «Helland-Hansen vil tjene den norske vitenskap bedst ved i dette øieblikket ikke at ødelægge vitenskabelig virksomhet i Bergen.»

Da resultatet i Stortinget var klart, skrev mor til Helland-Hansen sorgtungt til sønnen hun hadde håpet snart skulle flytte hjem: «Min inderlig kjære Bjørn! Den der i dag kunde gratuleret Dig; hvor jeg vilde været lykkelig; men saa gik det jo ikke.»³⁶ Landets nasjonalforsamling hadde – med 90 mot 17 stemmer – stemt for at Helland-Hansen skulle få økt lønn og økte annuumsidler i Bergen, ifølge Bjerknes «en Principavgjørelse av den mest skjæbnesvangre Betydning for vort fremtidige vitenskabelige Liv.»³⁷

34. *Forhandlinger i Stortinget* 1911, Universitetsbudsjettet: 566.

35. *Ibid.*: 568.

36. SAB, privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16.

37. *Morgenbladet* 21.2.1911.

Hvorfor falt politikerne ned på den avgjørelsen, til tross for at store deler av forskningsmiljøet var tydelige på at den ville være svært ødeleggende for en vitenskapsdisiplin hvor Norge var i ferd med å høste stor internasjonal anerkjennelse?

For de folkevalgte handlet denne saken i mindre grad om utviklingen av et fagfelt. Det hadde neppe blitt en så stor sak om ikke opprettelsen av et vestlandsk universitet hadde ligget under. Lothe viste til at Brøgger allerede i 1895 hadde uttalt at Norge ikke hadde råd til kun å ha ett kultursentrum, men trengte to. Lothe hevdet at også andre hadde tatt til orde for tilsvarende ideer. Og han la til: «Den eneste, som har reist indvendinger mot dette, er professor Nansen. Han spør: er det nogen nødvendighet at oprette et nyt universitet?».

NANSENS OG BRØGGERS ULIKE STRATEGIER

Nansen og Brøgger hadde ulikt syn på om det var ønskelig med et nytt universitet i Norge. Brøgger mente det ville øke det vitenskapelige nivået i landet. Han viste til Sverige, hvor han selv hadde erfart hva konkurransen mellom det gamle universitetet i Lund og det nye i Stockholm betydde.³⁸ Nansen avviste en slik tanke: «Videnskapsmænd er ikke Væddeløpsheste.» Det var forskertrangen som drev arbeidet framover. Og skulle noen ha i seg et slikt konkurranseinstinkt, «er jo Videnskapen international, og de utenlandske Konkurrenter skulde være dem Spore nok».³⁹

De var begge enige i at det for tiden var dårlig tilgang på yngre vitenskapelige krefter i Norge. For Nansen ble det et argument for å konsentrere kreftene om Universitetet. Det var ikke antallet studerende ungdom det sto på, snarere hvordan landet skulle makte å brødfø alle som ble utdannet. Brøgger så det annerledes. Flere læresteder var en god investering. Det ville redusere sjansen for at «mange betydelige begavelser gaar tilgrunde».⁴⁰

Det var likevel ikke denne uenigheten som fikk Nansen til å skrive et alvorlig brev til sin venn Brøgger 8. november i 1909. Han hadde sett det

38. J.P. Collett, Videnskap og politikk. Samarbeide og konflikt om forskning for industriformål 1917–1930, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1983: 50 f.

39. Nansen mente ikke Bergen Museum dannet et godt utgangspunkt for et universitet. For ham var museer og museale samlinger en luksus som først og fremst dekket et populærvitenskapelig behov, som var greit nok om en hadde overflod på penger – «men Videnskapen klarer sig svært godt foruten, og de er kostbare at faa istand, sluker meget til sit Vedlikehold, og lægger Beslag paa Kræfter, som kunde være bedre anvendt, Jeg kan her tale fra adskillige Aars Erfaring» (Morgenbladet 15.2.1911).

40. Collett 1983: 52.

lenge, sa han, «men nu tillater ikke min samvittighet mig længre at tie stille». Utviklingen av det vitenskapelige liv i Norge gikk i feil retning, og han var bekymret for at det var de ytre ting – «representationen utad (gjennem museer, o.s.v.)» – som nå hadde vind i seilene, mens forskningen ved instituttene ble stemoderlig behandlet: «Nu truer det med at 100 års jubileet og alt som dermed følger, skal gjøre det rent galt og gjøre farten rent hæseblæsendes, og det kan bli til ubodelig skade for vort videnskapelige liv».41

Nansen mente at dersom utlandet absolutt skulle imponeres, noe han synes var unødvendig, skulle det *ikke* «ske ved ydre pomp og stas og bygninger». Der ville Norge uansett stå ubehjelpelig langt tilbake. Det var langt viktigere å vise at norske forskere hadde forståelse av hva som var det vesentlige: «Og *det væsentlige er og blir de levende instituter, og den levende forskning, og hvad som der frembringes.*»

Brøgers planer om et nytt hus for Vitenskapsselskapet, plaget også Nansen. Hvordan skulle de økte utgiftene dekkes? Og selv om det var mulig å skaffe penger uten utgifter for selskapet, ville det være «slet anvendte penger, og hoist upåkrævet». Det var igjen for det ytre, mente han, og det ville bli en klamp om foten: «Gjør mit slæp længre, heter det, og vingene blir kortere. Det gjælder også et videnskapsselskap.»42

Mye av Nansens misnøye gikk på det han oppfattet som manglende planmessig styring av universitetsutvidelsen. De medisinske instituttene hadde til tross for tidligere vedtak, tegninger, nye beslutninger og ombestemmelser ennå ikke fått nye lokaler, mens museumsbygg stadig ble prioritert. Han viste til rykter om et nytt botanisk museum, og han var oppgitt over at Universitetet hadde tatt seg råd til et meningsløst flott Etnografisk Museum «som vi ikke har bruk for, og som til dato kun har frembragt *en* videnskabelig avhandling». Nansen mente det vitnet om feilprioritering at museets bestyrer Yngvar Nielsen hadde slike arbeidsbetingelser, mens en kraft som Bjerknes hadde laboratorium i et usunt kjellerlokale og holdt matematikkforelesninger i et rom som lå slik til at undervisningen måtte stanses hver gang det kjørte en vogn forbi.

Brøgger tok seg nær av Nansens harde beskyldninger, og kalte ham raskt inn til et møte. Han ba Nansen forstå at det ikke var hans eller Uni-

41. Nansen 1963: brev nr. 500, til W.C. Brøgger 8.11.1909.

42. Ibid. Brøgger fikk nytt hus. Nansen prøvde riktignok å interpellere på selskapets årsmøte i 1910 – da kjøpet av villaen i Drammensveien 78 ble feiret som en av de viktigste hendelsene i Akademiets historie. Men selv om Nansen etterlyste en ekstraordinær generalforsamling, hjalp det lite. 15. juni 1911 kunne Akademiet invitere sine gjester til innvielsesfest i egne lokaler. (L. Amundsen, *Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 1857–1957*, Oslo 1960: 68 ff.)

versitetets prioriteringer som gjorde at ting ikke alltid gikk som en ønsket, men Stortingets manglende bevilgninger. Dessuten hadde museumsbygging direkte interesse for resten av Universitetet: Samlingene måtte ut av Universitetets lokaler for å frigi rom til auditorier og laboratorium.⁴³

I mai 1910 skrev botaniker Nordal Wille i et brev at Nansen ikke «kan taale at Brøggers Anseelse stiger til en saa stor Höide, som den har gjort i de senere Aar».⁴⁴ I Willes øyne hadde Brøgger vokst fram til å bli den fremste representant for det norske vitenskapelige liv; han var både rektor på Universitetet og dekan på fakultetet, han var leder av Fridtjof Nansens Fond til Videnskabens Fremme, han satt på Stortinget fra 1906–1909 og han hadde sørget for at Videnskabselskabet i Kristiania, gjennom innsamling av private midler, fikk et eget hus i 1911. Brøgger visste hvilke strenger en skulle spille på for å skaffe midler til vitenskapen i en nasjon som snart skulle feire hundreårsjubileum. Han satset på nye, storslagne bygg i hovedstaden: I 1904 hadde Yngvar Nielsen flyttet Etnografisk Museum inn i nye lokaler, til Universitetets hundreårsjubileum i 1911 skulle rektor Brøgger blant annet innvie en ny aula, et par år senere sto et nytt universitetsbibliotek ferdig på Solli plass, og Wille så at de naturhistoriske museene på Tøyen begynte å stå ferdig fra 1910. Høyrepolitikeren Wille hadde sannsynligvis et poeng da han noen år senere skrev: «Yngvar Nielsen, Brøgger og jeg har bidraget meget til at hæve Universitetet i Stortingets Anseelse».⁴⁵

Nansen derimot, arbeidet ifølge Wille mot mange av Brøggers ideer, med det resultat at «Brøgger ærgrer sig næsten syg». For Wille var Nansen stadig en egoist som kun jobbet for egne interesser og «de Venner, som hjælper ham». Med Brøgger var det annerledes. Han var «Idealisten, for hvem Videnskabens Fremgang er det eneste av Interesse».

Willes beundring for Brøgger og hans manglende sympati for polarhelten gjorde nok at han så en større konflikt enn det i realiteten var. Det var alvorlige anklager Nansen hadde kommet med i sitt brev, og Nansen og Brøgger var grunnleggende uenige i om Vestlandet fortjente et universitet. De hadde også ulik oppfatning om museenes egenverdi. Like fullt var de enige om det overordnede målet: større satsing på vitenskapen. Men de delte ikke oppfatning om hvordan de skulle få det til. Nan-

43. NBO, Brevs. nr. 298. Nansen, Fridtjof til Brøgger, W.C. Notater vedlagt brev fra Nansen 8.11.1909.

44. Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv, Stockholm (KVAS), brev til Svante Arrhenius fra Nordal Wille, 9.5.1910.

45. Ibid: 28.06.1918.

sen mente det var viktig å appellere til æren fedrelandet kunne høste gjennom fremragende vitenskapelig innsats. Han mente det var viktigere å få offentlig forståelse for at det var den pågående forskningen som var det viktigste – slik at forskerne fikk jobbe under best mulige betingelser. Han var redd for at det budskapet ville drukne i alt det storslåtte. For Brøgger derimot, var en ny aula til Universitetet og et nytt bygg til Vitenskapselskapet den mest effektive måten å demonstrere vitenskapens betydning i samfunnet. Det ville igjen styrket dens anseelse hos folk flest og gjøre det lettere å skaffe både offentlig og privat finansiering.⁴⁶

Av alle de forhold Nansen tok opp med Brøgger, var det kanskje én ting som plaget ham mest: geografifagets stilling ved Universitetet. Slik faget framsto nå, var det «jo nærmest en parodi». Hvorfor hadde ikke arbeidet med et geografisk institutt kommet lenger? Og hvorfor var Hans Reusch blitt foreslått som professor i geografi? Var han blitt det, ville det ifølge Nansen vært fullstendig ødeleggende for denne vitenskapsdisiplinen – og det hadde samtidig avdekket «en manglende forståelse av hvad moderne *fysisk* geografi er».⁴⁷

KAMPEN OM GEOGRAFIFAGET

Brevet til Brøgger ble sendt like før Nansen foreslo at Helland-Hansen skulle utnevnes til professor i fysisk geografi. Han skrev ikke noe om det til Brøgger, men Helland-Hansen inngikk naturligvis i Nansens planer for hva det geografiske instituttet skulle bli. Brøggers manglende entusiasme for Helland-Hansen-saken skyldtes nok at han hadde et annet syn på utviklingen av geografifaget. Dessuten hadde Brøgger en gammel plan som skulle fullbyrdes. Han hadde allerede i 1889 lovet å arbeide for et professorat ved Universitetet til sin gamle venn, geologen Hans Reusch.⁴⁸ I brevet Nansen sendte til Brøgger sto det lite om dette forholdet, men i en av kladdene har han strøket over en utdypende forklaring. Han mente Reusch manglet forståelse for hva moderne fysisk geografi var. Han skrev at han var geolog og overflatemorfolog. Han hadde kunnskap om landskapsoppteignelse og topografi, «men forøvrigt ingen forutsetninger, og ingen forståelser av hvad som i vor tid foregår inden den fysiske geografi». Reusch hadde ifølge Nansen forlest seg på William Morris Davis. Ulykken med forskere som Davis og Ferdinand von Richthofen var ifølge Nansen den feilaktige forestillingen at fysisk geografi

46. Collett 1983: 51 f.

47. Nansen 1963: brev nr. 500, til W.C. Brøgger 8.11.1909.

48. G. Hestmark, *Vitenskap og nasjon. Waldemar Christopher Brøgger 1851–1905*, Oslo 1999: 197.

var en form for geologi. Derfor var det mange som ikke forsto at begrepet fysisk geografi var i ferd med å få et helt nytt innhold. Hadde Reusch blitt ansatt, ville det vært en ulykke for Universitetets geografiske vitenskap. Han var dessuten «meget for gammel (ikke bare gammeldags)».⁴⁹

Det hadde i lengre tid vært et spørsmål hvordan geografifaget skulle organiseres. Fram til 1902 var geografi og etnografi samlet under én lærerpost. Fra da var Yngvar Nielsen blitt professor utelukkende i etnografi. Samtidig kom en midlertidig ordning i form av en ekstrabevilgning for å hente inn undervisningskrefter. I en stortingsproposisjon fra 1907 ble det foreslått at det skulle ansettes to dosenter i geografi: Én på det historisk-filosofiske fakultet og én ved det matematisk-naturvitenskapelige, for å ha undervisningsansvar i henholdsvis politisk og fysisk geografi. Skulle det vise seg at det fantes en fremragende vitenskapsmann, kunne denne utnevnes til ekstraordinær professor. Geologene Andreas Holmsen og Hans Reusch hadde begge vært ansatt for å undervise i geografi.⁵⁰

Like før jul 1907 hadde Brøgger funnet løsningen på geografiproblemet. Han ville utnevne Reusch til professor. Skal vi tro Haaken Gran, hadde Brøgger forberedt dette i all hemmelighet og presenterte saken kun to dager før den skulle opp i fakultetsmøtet. Ifølge Gran hadde Reuschs manglende administrative egenskaper gjort det ønskelig at han forsvant som leder for Norges Geologiske Undersøkelser. Brøgger ville slå to fluer i én smekk ved å utnevne ham til professor. Flere mislikte at geografifaget skulle lide for at de geologiske undersøkelser skulle løse et lederproblem, men forslaget fikk flertall i fakultetsmøtet, ifølge Gran etter følgende resonnement: De «foretrak en uskikket gammel for en uskikket ung». Reusch ville tross alt ikke bli sittende så lenge, han var allerede 56 år. Dessuten tenkte flere som Gran, at saken hadde «én lys side: Holmsen forlader dermed universitetet.»⁵¹

Brøggers forsøk på å få Reusch ansatt som professor i geografi ble likevel ikke vellykket. Forslaget fikk støtte i Kollegiet og i departementet, men i Stortingets budsjettkomité var det kun Brøgger selv som stemte for.⁵²

Nansen hadde ikke vært involvert i denne diskusjonen. Han var da minister i London. Det vil si: Saken kom opp dagen etter Eva Nansen

49. NBO, MS. 1924: 6b2, Nansen, Fridtjof til Brøgger, W.C., 1909–10.

50. *Forhandlinger i Stortinget* 1908, Universitetsbudsjettet: 572.

51. SAB, privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 16. Haaken Gran til Helland-Hansen, 17.12.1907.

52. *Indstilling til Stortinget*, XXI, 1909: 17.

døde, og Reuschs professorat ble behandlet i Kollegiet samme dag som Nansen var i Göteborg for å kremere sin avdøde kone.⁵⁵ Men da Nansen var ferdig i London og tilbake ved Universitetet, var han tydelig på hva han mente. Brøgger fikk klar beskjed om at han håpet Reusch-saken var endelig avsluttet. Men skulle den dukke opp igjen, «blir jeg nøtt til at kjempe mot den av alle mine kræfter».⁵⁴

Brøggers håndtering av Helland-Hansen-saken har sannsynligvis mer å gjøre med hans syn på utviklingen av geografifaget enn hans entusiasme for et universitet på Vestlandet.⁵⁵ Da han dissenterte i fakultetets behandling av saken, var det på spørsmålet om hvilken betegnelse stillingen skulle ha. Brøgger mente at morfologien hadde en spesiell plass innen den fysiske geografien.⁵⁶ Samtidig var det viktig med «studie av vort eget lands relief». Det var derfor ønskelig at «naar der engang ved vort Universitet skal opprettes et professorat i fysisk geografi», bør vedkommende gjennom sin utdanning og forskning ha «betingelse for at representere denne viktige del av den omfattende videnskap.»⁵⁷ Det hadde ikke Helland-Hansen, og et professorat for ham måtte derfor ifølge Brøgger få betegnelsen meteorologi og havforskning, eventuelt oseanografi. Det er grunn å tro at Brøgger gjennom det grepet ville forhindre at Helland-Hansen skulle bli den endelige løsningen på geografisaken. Helland-Hansen skulle etter Brøggers plan bli den naturlige arvtaker etter Henrik Mohn, som etter all sannsynlighet snart ville gå av. Brøggers manøvrering kan derfor være et uttrykk for at han hadde en plan om å «holde døren aapen for en vordende geologisk geograf», for å spekulere som Gran gjorde til Nansen.⁵⁸

Brøggers uenighet med dem som ønsket Helland-Hansen som professor i fysisk geografi, viser at det var en kamp om hvilken retning faget skulle ta. Gran mistenkte Brøgger for å ønske Reusch inn i stillingen fordi han dermed kunne få «mere magt til at faa en ordning efter sit eget hode».⁵⁹ Tilsvarende kan det tenkes at Brøggers innvendinger skyldtes en frykt for at geografifaget ville gå i en retning som var etter Nansens og

53. Saken ble behandlet 13.12.07, Universitetet i Oslo, Mat.-Nat.-fakultetet, arkiv, boks 1896–1908.

54. Nansen 1963; brev nr. 500, til W.C. Brøgger 8.11.1909.

55. Selv om Brøgger hadde sympati for universitetstanken på Vestlandet, er det vanskelig å konkludere med at han ikke ønsket Helland-Hansen til Universitetet.

56. Brøgger viser bl.a. til Davis og deler den fysiske geografien i følgende grener: «meteorologien, hydrografien, landoverflatens dynamik, morfologi (relieflæren) og biografien.» (St.prp. nr. 109, 1910: 2.)

57. St.prp. nr. 109, 1910: 2.

58. NBO, Ms.fol. 1924: 6b2.

59. SAB, privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, Gran til Helland-Hansen, 6.1.1908.

Bjerknes' hode. Grans analyse var at Helland-Hansen som geograf ved universitetet stemte dårlig overens med Brøggers «opfatning av geografien som et underbruk under geologien».⁶⁰

Denne forskjellen – Brøggers forståelse av at fysisk geografi først og fremst var kartlegging av verden, og Nansens understrekning at det var å bruke fysikkens metode for å forstå den fysiske verden, det som senere fikk betegnelsen *geofysikk* – kan også forklare deres ulike syn på museumsutviklingen.⁶¹ Geologiens og Brøggers store kartleggingsprosjekt var avhengig av store samlinger og velfungerende museer. Nansen ønsket laboratorium, avanserte havforskningsinstrumenter, midler til polar- og havforskningsekspedisjoner – og han ønsket en av landets dyktigste fysikere: Bjørn Helland-Hansen.

Men ingen av dem fikk det som de ville. Det kan argumenteres for at rektors håndtering på sikt førte til at det geofysiske forskningstygdepunktet ble flyttet fra Universitetet til Bergen. Brøggers dissens ga bergenserne et argument som kunne brukes til å så tvil om hvor ønsket Helland-Hansen virkelig var ved Universitetet. Hadde Brøgger derimot, med all sin innflytelse, gått sterkt inn for saken, er det sannsynlig at den ville blitt vedtatt i første runde – før bølgen av motstand ble så sterk som den ble.

UVILJE MOT SAMARBEID

Nansens store ambisjoner forutsatte også et samarbeid mellom ulike institusjoner og forskere som jobbet med havforskning. Men 3. februar 1910 skrev fiskeridirektør Johan Hjort et brev til Nansen som varslers en ny og kjøligere tone mellom de to havforskerne. Dagen før hadde Nansen holdt et foredrag i Polyteknisk Forening. Her hadde han formidlet hvilken betydning de siste års forskning ville få for forståelsen av havets fysikk. Han hadde også fortalt de «mange alvorlig interesserte mennesker» hvordan Golfstrømmen påvirket norsk skogvekst og de norske fiskeriene: Var havstrømmene varme, ble fisket de neste årene dårlig i Lofoten. Denne kunnskapen, kombinert med biologiske undersøkelser, kunne kanskje brukes til å forutsi hvordan fisket ville bli fra år til år. Skal vi tro Morgenavisen, uttalte Nansen at man skulle «kunne forutsi fiskets gang 8 aar i forveien».⁶²

60. Ibid., 23.12.1909.

61. Brøgger karakteriserer både fysisk geografi og oseanografi som «deskriptive naturfag», og han mener de begge står i et nært forhold til geologien. (Se W.C. Brøgger, *Professor dr. W.C. Brøggers uttalelse av 27de april 1915 angaaende forskjellige byggesaker og tomtespørsmål ved Universitetet*, Kristiania 1915: 6.)

62. Morgenavisen 3.2.1910.

Hjort likte ikke det han leste i avisen. Han var kritisk til at Nansen hadde lansert *hypoteser* om hvordan de i framtiden eventuelt kunne forutsi svingninger i fiskeriene. Folk flest kunne ikke skille mellom hypoteser og sikre erfaringer, og dermed ville det skapes forventning som forskerne kanskje ikke kunne leve opp til. Og Hjort mente han visste hvilke konsekvenser det kunne føre til, han som i 16 år hadde «levet under et bombardement av skjælsord for sine undersøkelsers skyld».⁶³ Derfor var han livredd for at kritikerne igjen skulle komme på banen.

Nansen svarte den bekymrede fiskeridirektøren at hans hensikt hadde vært å fortelle et større publikum om hvilken virkning forskernes arbeider, også Hjorts, ville *kunne* komme til få for fiskeriene i framtiden.⁶⁴ Men det var ikke god nok forklaring for Hjort. Vera Schwach skriver at dette foredraget var dråpen som fikk begeret til å renne over for Hjort, og det førte til et brudd mellom ham og Nansen. Schwachs forklaring er at Nansen nå hadde våget seg inn i kjerneområdet av bergensmiljøet, og at han dermed ble oppfattet som en trussel av Hjort: «Venners forsøk på å forsone Hjort med Nansen var forgjeves. Som Nansens kompanjong ble Helland-Hansen trukket med i dragsuget.»⁶⁵ Schwach har rett i at forholdet mellom Hjort og Nansen aldri ble det samme etter dette. Det er nok også riktig at Hjort kunne føle Nansen som en trussel, men den store konfliktlinjen gikk ikke mellom Nansen og et samlet bergensmiljø. Det lille referatet i Morgenvavisen var nemlig ikke den eneste grunnen til at de to skrev brev til hverandre vinteren og våren 1910.

1910 så ut til å bli et merkeår for norsk havforskning. Hjort planla en ekspedisjon med «Michael Sars» – sammen med, og betalt av, den legendariske engelske havforskeren Sir John Murray. Nansen planla et tokt med kanonbåten «Fridtjof». Og Amundsen skulle på prøvetur i Atlanterhavet med «Fram».

Nansen var svært opptatt av å få koordinert de tre ekspedisjonene. Han ønsket derfor at Hjort skulle opplyse hvilken rute de planla for sin ferd. Han mente det var et poeng å få spredt undersøkelsesområdene mest mulig; et stort sammenligningsgrunnlag ville øke verdien for alles undersøkelser. Men Hjort ville ikke opplyse om hvor de hadde tenkt seg. Det vil si, han svarte i svært liten grad på spørsmålet. Han uttrykte i stedet at han mislikte at hans ekspedisjon ble omtalt i avisene sammen med

63. NBO, Ms. 4° 2911: IV, B1, Hjort, Johan til Nansen, Fridtjof, 11.2.1910.

64. Nansen 1963: brev nr. 505, til Johan Hjort 8.12.1910.

65. V. Schwach, *Havet, fisken og vitenskapen. Fra fiskeriundersøkelser til havforskningsinstitutt 1860–2000*, Bergen 2000: 125. Se også N. Roll-Hansen, Biologien ved Bergens Museum og Universitetet i Bergen, i *Universitetet i Bergens historie*, bind 2, Bergen 1996: 46.

«slike storartede foretagender som Amundsens Polarekspedition, der jo har paakaldt saa megen offentlig opmerksomhet.» Selv ønsket han å legge fra kai «i størst mulig stilhet».⁶⁶

Hjorts svar overrasket Nansen: «da der er flere uttalelser som er mig uforståelige, og jeg indser at der under dem må ligge ting, som jeg ikke kjender til.» Han fant dem både «meget ulogiske, og meget ulikt Dem.» Blant annet stusset han over at Hjort var så opptatt av at ekspedisjonen skulle foregå uten oppmerksomhet, samtidig som fiskeridirektøren hadde skrevet om den både i *Times* og i flere norske aviser. Nansen prøvde seg på nytt, og sa at «Fram»s rute kunne tilpasses slik at den utfylte og kompletterte Hjorts arbeid. Det var nå sjansen var her, mente han. Det var en mulighet «som ikke let kommer igjen for *Norge*». Derfor var det «meget magtpåliggende at få dem utnyttet *bedst mulig*.» Det var både hans egen og fiskeridirektør Hjorts plikt «at gjøre alt i vor magt for at så skal ske».⁶⁷

Hjort endret ikke oppfatning. Fra Nordsjøen, etter at ekspedisjonen var i gang, kom en begrunnelse på hvorfor et samarbeid hadde blitt umulig: Han hadde ikke vært helt sikker på hvor hans ekspedisjon skulle gå, eller «hvad vi kan komme til at udrette». Dessuten hadde Amundsen ikke tatt kontakt med ham, selv om han hadde vært i Bergen.⁶⁸ Men var dette hele forklaringen?

VENNSKAP OG ÆRE, VITENSKAP OG PUBLIKUM

Det var ikke bare Nansen som hadde problemer med å komme til enighet med fiskeridirektøren. Også Helland-Hansen hadde forsøkt å finne ut hva som egentlig var problemet: «Kjære dr. Hjort, De forstaar nok, at jeg gjerne vil at der skal være et ærlig og godt forhold mellem os, hvor vi ikke skal gå og se skjævt til hinanden.» Det plaget Helland-Hansen at det var blitt slik, og han hadde en mistanke om at det var to ting som plaget Hjort: «mit forhold til Atlanterhavsundersøkelsene og Nansen og Amundsen, og enkelte ting vedrørende de hydrografiske resultater i «The Norwegian Sea», især det første.»⁶⁹

Helland-Hansen orienterte om at han i to år hadde vært involvert i Amundsens planer om å undersøke Atlanterhavet på vei mot Nordpolen, noe han mente hadde vært en kjent sak lenge før det var snakk om Mur-

66. NBO, Ms. 4° 2911: IV, B1. Hjort, Johan til Nansen, Fridtjof.

67. Nansen 1963: brev nr. 506, til Johan Hjort 28.3.1910.

68. NBO, Ms. 4° 2911: IV, B1. Hjort, Johan til Nansen, Fridtjof 2.4.1910.

69. NBO, MS 4° 2911: IV B 1, Helland-Hansen, Bjørn til Hjort, Johan 9.3 1910.

ray og Hjorts «Michael Sars»-ekspedisjon. Årsaken til at han ikke hadde tatt dette direkte opp med Hjort, var rett og slett at han ikke kunne forestille seg at «der blev nogen kollision». Dessuten trodde Helland-Hansen det var de zoologiske undersøkelser som kom til å stå mest sentralt på «Michael Sars»-ekspedisjonen, mens det var de rent oseanografiske undersøkelser som skulle være «Fram»s hovedmål.

Helland-Hansen, som også skulle være med på «Michael Sars»-ekspedisjonen, var i likhet med Nansen forundret over at fiskeridirektøren ikke ønsket å koordinere undersøkelserne. Men han mente han forsto hvordan Hjort tenkte; det ville gi størst prestisje om hans egen forskning ble mest mulig eksklusiv. Han innrømmet at han selv kunne ønsket at «der ikke kom et arbeide til om Atlanterhavets strømforhold av andre end mig selv», men kunne «ikke faa mig til at sætte personlige hensyn over de videnskabelige». Helland-Hansen mente at forholdet mellom ham og fiskeridirektøren var så anstrengt at han vurderte om han burde trekke seg fra hele Atlanterhavsekspedisjonen. Han ville ikke avslutte samarbeidet med Amundsen; der hadde han forpliktelser og «kunde ikke rende fra dem ved at motarbeide «Frams» ekspedition, fordi om «M.S.» [«Michael Sars»] også skal på ekspedition». ⁷⁰

Hjort ble tydelig fornærmet over det han oppfattet som en mistenkelig gjøring av egne motiver og antydninger om at han var mer opptatt av egen prestisje enn av hva som tjente vitenskapen. Han understrekte at det var framgangsmåten han hadde vært misfornøyd med; at det var gjennom avisene han var blitt informert om at Norge skulle føre an i internasjonal havforskning med tre ekspedisjoner, uten at han selv var informert om dette samarbeidet. ⁷¹

Brev – med harde beskyldninger – fortsatte å gå mellom de to herrer i Bergen i mars 1910, mens avreisen for ekspedisjonen stadig nærmet seg.

Helland-Hansen oppsummerte etter noen brev at konfliktens kjerne måtte være «1) at jeg har interessert mig for de andre ekspeditioner, 2) at De tror at jeg er delaktig i 'reklamen'. Det første var netop det jeg selv hadde tænkt mig til; det andet hadde jeg ikke trod mulig.» Helland-Hansen gjorde det samtidig klart at han ikke trodde at godt arbeid ville skade Statens fiskeriundersøkelser, «selvom Nansen er med på

70. Ibid.

71. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1, Hjort, Johan til Helland-Hansen, Bjørn. Hjort kunne likevel ikke ha vært så veldig overrasket. Fire måneder før denne brevvekslingen, 12. november 1909, hadde han gjort det klinkende klart overfor Helland-Hansen at det ikke skulle samarbeides med andre. Like før hadde det stått et oppslag i Morgenbladet om at det i 1910 ville gå ut tre havforskningsekspedisjoner under norsk flagg. Hjort fant det derfor nødvendig å informere om at «Michael Sars» var en «selvstendig ekspedition uten forbindelse med andre togter».

arbeidet, og selvom hans navn blir sat mere i forbindelse med det end det burde». ⁷²

Den siste kommentaren antyder at Hjort syntes Nansen fikk ære for ting han strengt tatt ikke fortjente. Han var nok frustrert over at polarhelten fikk mye oppmerksomhet om forskningen han var involvert i, og Hjort mislikte at havforskningen skulle assosieres for sterkt med Nansen. ⁷³ Det fantes også klare oppfatninger om at seriøse vitenskapsmenn ikke skulle hige etter offentlig omtale. Nordal Wille var f.eks. kritisk til det han oppfattet som markedsføringsbehov: «Det er jo det ulykkelige med Nansen, at naar han finder paa noget, saa skal der blaases i Basun om det over den halve Verden.» ⁷⁴ En stor fordel med Hjorts ekspedisjon, mente botanikkprofessor Wille, var at den var fri for sportsmenn og sportsambisjoner. ⁷⁵

Helland-Hansen ba Hjort forstå at forhåndsreklame også bød ham fullstendig imot: «Jeg bryr mig ikke engang om at se mig selv i avisene.» Fiskeridirektøren måtte likevel skjønne at reklamen var helt avgjørende for å få «Fram» finansiert: «kunde De ikke et øieblikk tænke Dem, at det også kunde by de andre imot fordi de er mænd med alvorlige opgaver?» ⁷⁶

Hjort hadde uansett lite til overs for at Helland-Hansen var engasjert i andre prosjekt enn «Michael Sars»-toktet. Som ekspedisjonsleder la han ned forbud mot at Helland-Hansen skulle kunne samarbeide om resultatene fra ekspedisjonen med andre, dette gjaldt også Nansen. ⁷⁷ Han hadde heller ikke sans for at «Fram» skulle bruke de samme metodene som «vi er blit enige om at anvende paa vor expedition». Ikke bare det, han så ikke «hvilken hensigt – videnskabelig hensigt – det har at den skal arbeide saaledes som 'Michael Sars' expeditionen.» Som han tydelig formulerte: «Jeg skal indrømme, at Fram expeditionen er mig ganske uforstaaelig.» ⁷⁸ Dette er altså ekspedisjonen som av Nansen ble karakterisert som noe av det viktigste som skulle skje innen den internasjonale hav- og polarforskningen. Ambisjonene var at ekspedisjonen skulle «i væsentlig grad øke kjendskapet til de fysiske forhold i polarstrømmene», som var avgjørende for «forstaaelsen av vor klodes meteorologi» og «forstaaelsen

72. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1, Helland-Hansen, Bjørn til Hjort, Johan.

73. Roll-Hansen 1996: 46.

74. KVAS, brev til A.C. Nathors fra Nordal Wille, 2.5.1914.

75. Aftenposten 27.4.1915.

76. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1, Helland-Hansen, Bjørn til Hjort, Johan.

77. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1, Hjort, Johan til Helland-Hansen, Bjørn.

78. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1 (ad Helland-Hansen), Hjort, Johan til Helland-Hansen, Bjørn 13.3.1910.

av havets mange uløste gaater». Som igjen ville ha avgjørende betydning for forståelsen av «den hele jords fysiske forhold og livsbetingelser».⁷⁹

Det ble ingen skriftlig forsoning mellom brevskriverne. Og Helland-Hansen mer enn antydte at hovedproblemet lå hos fiskeridirektøren: «Når De engang foretrekker at tro, at der er en sammensværgelse mot Dem og Deres interesser, er det ondt for dem, De mistænker; men det blir værst for Dem selv, fordi det er en løgn, som skaffer Dem unødige fiender.»⁸⁰ De hadde åpenbart ulikt syn på mye, også på hva norsk havforskning sto overfor den kommende sesongen – så Helland-Hansen stilte igjen spørsmål om det var en god idé at de skulle tilbringe fire måneder på samme kjøll.

Han ble likevel med, uten at det ser ut til at forholdet til Hjort ble vesentlig bedre.⁸¹

FORSKNINGSVERDI

Det er sikkert mye som kan forklare Hjorts anstrengte forhold til Nansen og Helland-Hansen. Han var inne i en skilsmisse, og det plaget Hjort at Helland-Hansen og kona Anne Marie hadde kontakt – og sympati – med Wanda Hjort.⁸²

Det er likevel interessant å spørre om konflikten også må føres tilbake til spørsmål om *verdi*, *anerkjennelse* og *legitimitet* for egen forskning. Konflikten foregikk midt under første runde av Helland-Hansen-saken. Det var en enorm tillitserklæring til Helland-Hansen at universitetsprofessorene offentlig sloss for å få ham som kollega. Også i Morgenavisens notis, som Hjort reagerte så sterkt på, ble Helland-Hansen fremhevet: «Prof. Nansen takket og udtalte: Dette bifald og denne tak til mig burde ogsaa komme hr. Helland-Hansen tilgode, hvis lysende intelligens de fleste observasjoner skyldes.»⁸³

Det er ikke usannsynlig at det var andre forhold enn at Nansen skapte urealistiske forventninger hos politikere og fiskere, som plaget Hjort. Helland-Hansen var havforskningens wonderboy. Noen år tidligere, i 1904, da Nansen forsøkte å få Hjort til Universitetet, var det Hjort som ifølge Nan-

79. NBO, Ms.føl. 1924: 5, 2, Ad Nansen til Amundsen 30.10.1909. Riktignok viste Hjort til «Fram»s prøvetokt våren og sommeren 1910, men dette var en forutsetning for opplæring og utprøving av Amundsens vitenskapelige program, og ville samtidig skaffe verdifull kunnskap om Atlanterhavet.

80. NBO, Ms 4° 2911: IV B 1, Helland-Hansen, Bjørn til Hjort, Johan.

81. NBO, Brevs. nr. 97, Gran, Haaken Hasberg til Wille, Nordal 31.3.1910 og 14.6.1910.

82. Se SAB, privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 3, Johan Hjort til Bjørn Helland-Hansen, 16.12.1910; I.d. Figueiredo, *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, Oslo 2002: 45.

83. Morgenavisen 3.2.1910.

sen var «sjelen» i den norske havforskningen.⁸⁴ Men Hjort hadde nok i manges øyne mistet denne posisjonen – også fordi havforskningen nå i større grad gikk i retning av fysisk oseanografi. Nå var det Hjorts tidligere assistent som høstet lovord. Og i kampen om å få ham til Kristiania, var ett av de sterkeste argumentene at det ikke fantes tilstrekkelig faglig kompetanse i Bergen. Implisitt kunne det oppfattes som en kritikk av Hjort og hans institusjon. Kampen om Helland-Hansen var en kamp om hvilke institusjoner og miljøer som var viktigst for norsk havforskning.

Nansen presenterte den forskning han og Helland-Hansen utførte som banebrytende. Nordmenn hadde vært sentrale i å ha utviklet havforskningen til en eksakt vitenskap: den fysiske oseanografien. Ambisjonene var ikke bare ny kunnskap om havet, men at studiene av havet ville gi ny kunnskap til fysikken. Det ville bli et intellektuelt produkt som Norge kunne eksportere til de store kultursentra. I den sammenhengen var de biologisk orienterte kystnære fiskeriundersøkelsene vitenskapelig sett underlegne.

Fiskeridirektørens forskningslegitimitet var at han skulle bidra til effektivisering av fiskeriene. Helst burde han kunne forklare sildas vandring. Hjort hadde møtt motstand i Stortinget for manglende resultater, og han hadde ofte erfart hvor vanskelig det kunne være å leve opp til politikernes forventninger. Stortingsrepresentant Alfred Eriksen fra Troms syntes det kom lite konkret ut av forskningen. Han var misfornøyd med at det alltid bare ble vist til hvor verdifulle undersøkelsene *ville* bli «naar den og den bog bliver trykt».⁸⁵

Forholdet til politikerne og deres forventninger til matnyttig forskning hadde flere ganger vært et tema mellom Nansen og Hjort. Både i 1908 og 1909 hadde Nansen argumentert for at de norske havundersøkelsene måtte utvides. Det var ingen andre nasjoner som hadde «utført oseanografiske undersøgelser, som kan sidestilles med vore». Og han var «nationalforføngelig nok til at ønske, at det blir Norge og ikke andre som tar ledelsen».⁸⁶ Fiskeridirektøren så «den store charme det har at søke helt uprøvede arbeidsfelter», men sa han ikke kunne prioritere atlanterhavsundersøkelser på bekostning av de kystnære fiskeriundersøkelsene.⁸⁷

Det gikk likevel kun måneder fra Hjort sa dette til han lanserte sin store atlanterhavsplan sammen med Murray. Det er derfor rimelig å spørre om han i lengre tid hadde hatt atlanterhavsambisjoner på egne vegne, som han ville gjennomføre uten Nansens innblanding. Hans mot-

84. L. Nordstrand, *Fiskeridirektøren melder. Fiskeridirektoratet 1900–1975*, Bergen 2000: 74.

85. *Forhandlinger i Stortinget* 1908: 19, Saltvandsfiskeriernes budget: 1719.

86. Nansen 1963: brev nr. 484, til Johan Hjort 9.4.1908.

87. NBO, Ms.fol. 1924: 4, 11, Hjort, Johan til Nansen, Fridtjof, 3.4.1908.

stand mot både Nansens og Amundsens prosjekt i 1910 kan derfor skyldes at han følte sitt prosjekt drukne i oppmerksomheten som var knyttet til «Fram»- og «Fridtjof»-toktet.

Samtidig opplevde Hjort at Nansen og Helland-Hansen lanserte teorier om vekslingene i fiskeriene som utfordret hans biologiske tilnærming til fenomenet. I *The Norwegian Sea* i 1909 påsto Helland-Hansen og Nansen at der utvilsomt var en sammenheng mellom atlanterhavsvannet i Norskehavet og lufttemperaturen i Norge.⁸⁸ De hadde også undersøkt om det fantes sammenhenger mellom disse svingningene og variasjon i fiskeriene og skogveksten i Norge: «og det har vist sig at være en slig overensstemmelse tilstede i langt høiere grad, end vi til at begynne med hadde tænkt os mulig».

Nansen unnlot ikke å gi politikerne beskjed om at forskningen snart kunne lansere svar på etterlengtede spørsmål. Han var i Stortinget og holdt foredrag om sine nye teorier. Og da han søkte regjeringen om å få disponere ett av marinens skip for å gjøre oseanografiske undersøkelser i 1910, viste han til hva havforskningen kunne bidra til: «Det har f.eks. vist sig at Golfstrømmens vekslinger ut for vore kyster har en indgripende betydning for vekslingerne fra aar til andet i vore forskjellige fiskerier, likesom det ogsaa har betydning for det norske klimat, for vort jordbruk, vor skogdrift o.s.v.». Ved systematiske undersøkelser av havstrømmene skulle en kunne bli i stand til å forutsi – til dels lenge i forveien – «vekslinger i disse forskjellige henseender».⁸⁹

Organiseringen av fiskeriforskningen var et tilbakevendende tema. Hjort hadde hatt ambisjoner om å bygge opp en fiskeriskole etter samme mønster som Landbrukshøiskolen, hvor forskning og forsøk utgjorde hovedtyngden.⁹⁰ Og i flere tilfeller hadde Hjorts ambisjoner som fiskeridirektør gått på bekostning av større nasjonalt forskningssamarbeid.⁹¹

88. B. Helland-Hansen og F. Nansen, Havstrømme, klima, næringsveie, særtrykk av *Naturen*, Bergen 1909.

89. NBO, Ms.fol. 1924, 4.1, Nansen til Den kongelige norske regjering, 16.11.1909.

90. L. Nordstrand, *Fiskeridirektøren melder. Fiskeridirektoratet 1900–1975*, Bergen 2000: 59.

91. Mens Helland-Hansens skjebne ennå ikke var avgjort, skrev Gran våren 1910 at det ville bli «slagsmaal her i Bergen igjen, mellem museet og fiskeridirektøren» om ikke Helland-Hansen snart kom til Universitetet. (NBO, Ms.fol.1924: 6b2: Gran, Haaken til Bjerknes, Vilhelm, 4.4.1910.) Ifølge Gran ønsket Hjort å ansette Helland-Hansen som «fiskerifunktionær» for å bearbeide statistikk. Dersom Helland-Hansen ble værende, ville Hjort ifølge Gran sørge for at han ble «avskaaret fra adskillig materiale fra fiskeriundersøkelsene». Helland-Hansen hadde også sett med gru på hva som kunne oppstå av «arbeidsvanskeligheter og personlige ubehageligheter» dersom han ikke kom til universitetet. (NBO, Ms.fol. 1924, 4.12, Helland-Hansen, Bjørn til Nansen, Fridtjof, 7.4.1910.)

Det gjaldt også etter konflikten med Helland-Hansen og Nansen i 1910. Da Stortinget hadde bestemt at Helland-Hansen ikke skulle få stilling ved Universitetet og det skulle satses sterkere på havforskning ved Bergen Museum, hadde Hjort sine egne synspunkter på hvordan dette burde organiseres: Han ønsket å samle både fiskeriforskningen og forskningen ved museets biologiske stasjon under sin organisasjon og ledelse. Dette forslaget var Bergen Museum lite interessert i, Helland-Hansen kommenterte til museets direktør: «Det er en litt merkelig situation at en av statens embetsmenn sætter sin stilling ind paa at hindre en ældre og hevdvunden institution for at existere videre.»⁹² Dragkampen om havforskningen i Bergen førte til at Hjort foreslo å flytte fiskeridirektørens kontor til Kristiania.⁹³ Han skal også ha truet med å flytte til Canada om ikke all havforskning i Bergen ble lagt under hans myndighet – en trussel som fikk Nansen til å skrive at Hjort blir «mer og mer av et udyr, er jeg bange for.»⁹⁴

KULMINASJONEN SOM UTEBLE

I 1910 søkte Nansen om midler til et havforskningslaboratorium. Men regjeringen fant ikke rom på budsjettet for en slik bevilgning.⁹⁵

Nansen gjentok søknaden året etter, like etter at Helland-Hansen-saken var endelig avgjort. Han viste til hvor dårlige betingelser havforskningen hadde ved Universitetet. Han hadde mistet de to kjellerrommene han tidligere disponerte, og hvor han personlig hadde bidratt med finansiering til drift og assistenter. Nå var han «tvunget til helt at indrette mig med mit arbeide i mit hus herute i Bærum, hvor jeg også privat holder en assistent til bearbeidelse av det ophobede oceanografiske materiale.»⁹⁶ Ifølge Nansen hadde utgifter til dette enkelte år vært høyere enn lønna han fikk som professor.

Det er tydelig at det var en frustrert Nansen som skrev søknaden. Denne frustrasjonen sto i sterk kontrast til den optimismen Nansen hadde hatt for norsk havforskning da han vendte hjem fra London i 1908. Arbeidet med *The Norwegian Sea* (1909) ga forhåpninger om at havforskningen kunne gi viktige bidrag både til vitenskapen og til all-

92. SAB, Privatarkiv 44, Bjørn Helland-Hansen, boks 2. Helland-Hansen til Holmboe.

93. Schwach 2000: 126; *Bergen Museum 1925*; Hovland: 2007: 15; NBO, Brevs. nr. 469B, Helland-Hansen, Bjørn til Bjerknes, Vilhelm, 6.3.1911.

94. NBO, brev. nr. 511, Nansen, Fridtjof til Munthe, Sigrun 16.6.1914. Denne setningen er redigert bort i Nansens trykte brevsamling (brev nr. 568) – uten at det er markert for utelatelse.

95. St.prp. nr. 109, 1910: 3.

96. Nansen 1963; brev nr. 524, til Det akademiske kollegium 11.4.1911; St.prp. nr. 1, hovedpost V, kap. 2. 1911: 35–36.

mennheten. Han og Helland-Hansen hadde ambisjoner om å skrive et større arbeid om forholdet mellom havet og atmosfæren,⁹⁷ og han mente da at havforskningen ville bidra til norsk anerkjennelse i utlandet. Han ville definere den avanserte oseanografien som et fremragende kulturprodukt – på linje med litteraturen, kunsten og musikken – der nordmenn hadde «gode forutsætninger for at kunne kappes med de større lande».⁹⁸ Nansen hadde planer for et geografisk institutt med verdensledende fysiske geografer.

I løpet av få år opplevde Nansen isteden en rekke nederlag. Fullbyrdselsen av hans visjon, som må ha framstått som nær forestående i 1908, var langt fra realisert. Han fikk ikke sin nærmeste kollega til Universitetet – som ville vært en viktig drivkraft i utviklingen av havforskningen. Han fikk ikke det geografiske instituttet han ønsket – som han hadde trodd skulle gjøre den norske fysiske geografien verdensledende. Han møtte kamp om definisjonen av faget fysisk geografi. Han følte at universitetsutvidelsen – med ny aula, nytt universitetsbibliotek og den store nye museumsoppbyggingen på Tøyen – hindret en sterkere satsing på institutforskningen.

Nansen mistet på ingen måte troen på at han og Helland-Hansen hadde sett sammenhenger som kom til å få stor betydning for vitenskapen, men han mistet troen på at politikerne og universitetskollegene ville få opp øynene og samles om en nødvendig satsing. Som en demonstrasjon mot universitetets prioriteringer, holdt han seg borte fra 100-årsjubileet i september 1911. Mens Brøgger tok imot feststemte gjester fra inn- og utland og talerne stadig nevnte Nansen som en av de store vitenskapsmenn Universitetet hadde fostret, var han selv på tokt utenfor sørlandskysten med sitt eget forskningsskip «Veslemøy» og testet ut nye havforskningsinstrumenter.

Men det fantes et siste håp om en nødvendig vitamininnsprøytning. Når «Fram» en gang kom tilbake fra Polhavet, ville ekspedisjonen være råvareleverandør til en rekke forskere ved Universitetet – hvor Nansen ville være det naturlige sentrum i bearbeidelsene og utgivelsen av de vitenskapelige resultatene. Og Nansen kunne kanskje endelig få de observasjonene som kunne bekrefte hans teorier og fjerne den tvilen som lå i at instrumentene ikke hadde vært nøyaktige nok på hans egen ferd i 1893.

Da beskjeden om at Amundsen hadde kommet først til Sørpolen tik-

97. Helland-Hansen og Nansen 1909b.

98. Nansen 1963: brev nr. 484, til Johan Hjort 9.9.1908.

ket inn 8. mars 1912, sto Nansen i første rekke av gratulanter. Han brukte enhver anledning til å minne det feirende norske folk om at avstikkeren til Sørpolen kun hadde vært for at Amundsen hadde et finansielt behov for å skape oppmerksomhet til den *egentlige* ferden. Nå skulle Amundsen ta fatt på sin virkelige oppgave – dersom bare Stortinget forsto alvoret og bevilget de nødvendige midlene, slik at han «trøstelig kan ta fat på fortsettelsen av sin færd.» Amundsen var fortsatt norsk geografisk forsknings viktigste instrument.

Men Amundsens planlagte reise nordover ble stadig utsatt. Samtidig så Nansen at det ble satset nytt og friskt på havforskning i Bergen – med politisk velsignelse. Jo lengre tid det tok før Amundsen kom avsted, jo større sjanse ville det være for at arbeidet med resultatene ville havne på Vestlandet. Det var også det som hendte. Det gikk sju år fra den tid da Amundsen endelig var på vei nordover med «Maud» i 1918 til havforskeren Harald Ulrik Sverdrup vendte tilbake i 1925. Da var det til Bergen han kom for å bearbeide de vitenskapelige resultatene.

Hadde ting gått som Nansen hadde håpet da han lot Amundsen få bruke «Fram», ville mye sett ganske annerledes ut i 1913. Det planlagte geografiske instituttet ville ha begynt å forberede seg på at polarskuta skulle komme inn Kristianiafjorden søkklastet med observasjoner som skulle bearbeides, videreutvikles og gjøre Norge i stand til å levere en betydelig vitenskapelig innsats med å forstå havet og planeten. Det naturlige sentrum i dette prestisjeprosjektet ville utvilsomt ha vært oseanografi-professor Fridtjof Nansen.

Sett i lys av denne skuffelsen virker Nansens forklaring til Amundsen ganske oppriktig, og vi forstår kanskje bedre hva han mente da han skrev at han hadde «gjort mit bedste for Dem og Deres ekspedition; ja jeg kan si, hvad De kanskje ikke har opfattet, at jeg har bragt et større offer for Dem end for noget andet levende menneske».⁹⁹

99. Nansens 1963: brev nr. 549, til Roald Amundsen 2.4.1913.